

סיכום דיונים במלאכת קושר

אוריה כראדי

א. ביאור הגמרא

המשנה במסכת שבת דנה בגדרי הקשרים שחייבים עליהם וזו לשון המשנה (שבת פט"ו מ"א) ואלו קשרים שחייבין עליהן: קשר הגמלין, וקשר הספנין. וכשם שהוא חייב על קישורן - כך הוא חייב על היתרן. עכ"ל. הגמרא (שבת קיא ע"ב) דנה במשנה זו ומסתפקת מהם קשר הגמלין וקשר הספנין שחייבים עליהם, שבקשירת הגמלים והספינות היו שני קשרים. אחד קשר בצורת טבעת שקושרים בקביעות על הגמל ועל האניה. והשני הוא קשר שקושרים אל הטבעת באופן זמני. והגמרא דוחה את האפשרות שחייב חטאת על הקשר השני כיון שאינו של קיימא, ואומרת שהחייב הוא על קשר הטבעת עצמה. שהוא של קיימא.

ובהמשך הגמרא דנה במשנה הבאה שמביאה דוגמאות לסוגי קשרים שמוותרים לכתחילה, והמשותף לקשרים הללו שאינם קשורים בקביעות, אלא מיועדים לפתיחה.

ואחר הדברים האלה מביאה הגמרא ברייתות שלכאורה סותרות לגבי קשירת מנעל וסנדל שבאחד תני חייב ובשניה תני אסור ובשלישית תני מותר לכתחילה. ומחלקת הגמרא שמדובר בקשרים שונים¹.

ובסוף הדיון מבואר שישנם שלושה גדרי חיוב במלאכת קושר. קשר שחייב על קשירתו חטאת, קשר שקשירתו אסורה מדרבנן וקשר שמותר לקושרו לכתחילה. והגמ' מביאה דוגמאות לקשרים הללו.

ב. הבנת הראשונים בגדרי החיוב

ורש"י על הגמרא שם מבאר את גדרי החיוב. ולשיטתו מבואר שקשר שחייבים עליו זהו קשר העומד לעולם. כן כתב בכמה מקומות על הגמרא².

---

1. ואת קשרי הסנדל נבאר בעזרת ה' בהמשך.

2. רש"י שבת קיא ע"ב: קשר של קיימא - שאינו מתירו לעולם. קיא ע"ב: זממא - מנקבין לנאקה בחוטמה, ונותנין בה טבעת של רצועה, וקושרין אותה ועומדת שם לעולם. קיב ע"א: בדאושכפי - בקשר שהאושכף עושה, כשתוחב הרצועה במנעל קושר קשר מתוכו שלא תוכל לצאת, והוא קיים לעולם.

קשר שמותר לכתחילה זה קשר העומד להתרה כל יום³. ולכאורה מדברי רש"י בהסבר סנדל דנפקי בי תרי שם גם כן אמר שהסיבה לפטור הוא שבכל יום קושרו או מתירו. למרות שמצד המציאות אין הכרח לומר כך, נראה שהבין שקשר שמותר לכתחילה הוא קשר שבהכרח צריך להתירו כל יום אך אם מקיימו ליותר מיום אחד הוא כבר יהיה אסור.

והקשר האסור זה קשר ש'דמי לקיימא' כלשונו. שמתירו פעם בשבוע שבועיים או חודש.

ובבית יוסף דקדק בהבנת רש"י והגדיר בדיוק מה הגבול בין קשר של קיימא לקשר שדמי לקיימא.

הרי"ף חלק על רש"י בהבנת הגדרים המחייבים והסביר את הגמרא באופן שונה. לשיטתו צריכים להיות שני תנאים כדי לאסור את הקשר. אחד שהיה קשר של אומן והשני שיהיה קשר של קיימא. ואת חלוקת הגמרא מבאר כך. קשר שיש בו את שני התנאים - חייב על קשירתו והתרתו חטאת. וקשר שיש בו תנאי אחד⁴ - אסור מדרבנן וקשר שאין בו שום תנאי יהיה מותר לכתחילה. וכן כתב הרמב"ם. הראשונים האחרים מתחלקים גם הם בעיקר לשתי הסיעות הנ"ל, חלקם כדעת רש"י (רב יהודאי גאון - בה"ג, תוספות ר"י הזקן, תרומה, הרוקח, הראב"ה ר' ירוחם, רא"ש, ההשלמה, אור זרוע, רי"ד, ריא"ז, סמ"ג, טור, מרדכי, מהר"ם) וחלקם כדעת הרי"ף (הרמב"ם, רבינו פרחיה, צרור החיים, האורחות חיים, ואפשר להבין כך גם בדעת המאירי), בדעת רבינו חננאל יש להסתפק, יש שהבינו אותו כדעת רש"י ויש כדעת הרי"ף.

לעומתם ישנה שיטה שלישית להסבר גדרי החיוב⁵, אותה הציג בעל היראים (סי' רעד קלז). והוא מבאר את הדברים כך, קשר שודאי אין בכוונתי לפותחו לעולם - חייב חטאת. וקשר שבשעה שקשר אותו לא היה בכוונתי לקושרו לעולם, אלא חשב שאולי יתירו - יהיה אסור (אף אם יהיה לתקופה ארוכה) וקשר שודאי יתיר (אף אם יהיה לתקופה ארוכה) יהיה מותר לכתחילה.

3. רש"י שבת דף קיב ע"א: פשיטא - דהא כל יומי שריא לה. קיב ע"א: בדבני מחוזא - שהם רחבי לבב ומקפידים על לבושיהן ונעליהן להיות מכוונין, וקושרין אותו בדוחק, וצריך להתירו ערבית... דנפקי בי תרי - וצריך כל אחד ואחד לקשור לפי רגלו, הלכך בכל יום קושרו ומתירו... אמר ליה משום דבחול נמי - אני מתירו בכל יום, וקושרו התינוק לפי רגלו.

4. הרי"ף לא הביא במפורש את דין קשר אומן שלא לקיימא, אך לכאורה זה מובן מההוה אמינא של הגמרא להבין את קשר הגמלין כקשר שקושרים בזממא. והגר"ש טל סובר אחרת. ויעויין בשו"ת. ואכמ"ל.

5. אמנם זה נע על אותו ציר של שיטת רש"י, אך עדיין שונה.

ג. הגדרת קשר אומן

בהבנת הגדר עצמו הבינו השלטי גיבורים⁶ והט"ז שקשר אומן הכוונה קשר אמיץ וחזק. הביאור הלכה הקשה על הבנה זו מהגמרא, שלכאורה לפי הבנת מחלוקת ר' מאיר (כפי שיבואר לקמן) משמע שיכול להיות קשר אומן גם כשאינו מהודק. והציע הסבר שכוונת הט"ז היא שקשר שאינו נפתח מאליו הוא קשר האומנין. לאפוקי קשר שנפתח מאליו שהוא אינו קשר אומן.

והמנוחת אהבה הקשה על הסבר הביאור הלכה וחזר לבאר כביאור הט"ז. והגר"ש טל הקשה על ההנחה שקשר אומן הינו קשר חזק כמה קושיות. ראשית, מפשט ההגדרה לא משמע שהקשר צריך להיות חזק, שיכול להיות קשר שכל האומנות שבו היא בעדינות שלו, או במיומנות של הקשירה שתהיה יעילה. שנית, לכאורה העוצמה של חוזק הקשר, יותר עונה לשאלה אם הקשר בר קיום ולא אם הקשר קשר של אומן. ואם בעצם זה אותו גדר מדוע חילק אותם הר"ף. שלישיית, מדוע הרמב"ם לא ביאר דין זה ורק אמר "מעשה אומן" הרי לא ניתן ללמוד מהמילים מעשה אומן שזה קשר חזק.

גם ערוך השולחן הקשה על גישה זאת שאומרת שקשר אומן הינו קשר חזק: (או"ח סי' שיז) "אמנם עיקרי הדברים תמוהים דאם רק בחוזק תלוי מה זה שאמרו מעשה אומן והרי לא באומנות תליא אלא בחיזוק ורפיון ועוד כיון שאמרו קשר של קיימא ומעשה אומן וכל קשר של קיימא מסתמא הוא בחוזק דאיך יעשו קשר של קיימא ברפיון ומעשה אומן נוסף לזה ופשיטא שמעשה אומן הוא שבעצם עשיית הקשר יש איזה אומנות שאין ההדיוט יכול לעשותו" ודבריו נראים, שקשר

---

6. כתב השלטי גיבורים: "וקשר אומן לא נתברר לי היטב היאך הוא מיהו נראה מלשון האלפסי הוא קשר שקושרים אותו הדק היטב".

והגר"ש טל הבין בפשטות שהשלטי גיבורים מגדיר את קשר אומן כקשר חזק. והוא למד את זה מלשון הר"ף שכתב "קיטרא מעלייתא" ועל זה הקשה ואמר שאם הרי: בא להגדיר מהו קשר אומן למה רק באמצע דבריו הוא מגדיר, היה לו לומר זאת בהתחלה שביאר את ההגדרות. והרב שמחה הבין בדעת השלטי גיבורים שחוזק הוא אחד המאפיינים של קשר אומן. וממנו הוא מוציא הגדרה [וכך הוא עונה על השאלה מדוע הריף לא הזכיר את זה במנעל כי זה רק מאפיין]- אבל לכאורה קשה ללמוד ממאפיין הגדרה, אלא אם כן הוא מאפיין קבוע וכאן אין אנו יודעים אם זה מאפיין קבוע.

והרב נחשון ביאר שקשר אומן הכוונה קשר מיוחד, יצירה חדשה. ויש שתי אפשרויות שיהיה לקשר חשיבות, שיהיה חזק או שיהיה יצירתי ומיוחד. והשלטי גיבורים נקט את אחד הדוגמאות. אך לכאורה גם על דבריו קשה. כיון שזה לא נכנס בלשון השלטי גיבורים.

אומן הוא קשר שיש בו ייחודיות אומנותית, ואף אם הוא חלש, הוא יהיה קשר אומן.

אך עדיין צריך בירור מדוע הוזקקנו להוסיף את הגדר שיהיה מעשה אומן ולא מספיק רק גדר קשר של קיימא. ולכאורה הגדר שהקשר יהיה קשר של קיימא זה גדר שמצינו במלאכות שבת, שמלאכה שחייבים עליה צריכה להיות מלאכה המתקיימת. וגדר זה שייך בכלל הלכות שבת. אך דין קשר של אומן אינו דין בכל המלאכות. ונראה שזה גדר ייחודי למלאכת קושר.

וביאר הרב רועי כהן⁷ שמלאכה שאין בה יצירה וחשיבות מצד עצמה צריך דבר נוסף שיגדיר אותה כמלאכה. מלבד היותה מלאכה מתקיימת. לעומת מלאכות שהן עצמן יוצרות דבר חדש בהן יתחייב אפילו בכל שהוא. ויש לכך דוגמאות רבות. חורש זורע קוצר בונה וכד' כיון שיוצרות מהות חדשה בדבר - שיעור החיוב הוא כל שהוא. לעומת קושר, בורר, רושם⁸ וכדומה, שאם אינו עושה כן בדרך אומנות יהיה פטור כיון שאין חשיבות למלאכה מצד עצמה, ולכן צריך כאן גדר נוסף שיחשיב את המלאכה.

ובכיוון אחר הרב רועי כהן ביאר את העניין כך שקשר אומן זה סימן לקשר חזק, והתנאי הנוסף - שיהיה של קיימא - תלוי בכוונת הקושר. זאת אומרת שיכול להיות קשר שאינו של אומן [שלא מוכח עליו שהוא עומד לימים הרבה] ואדם מתכוון לקושרו לעולם - זה קשר שאינו של אומן ושל קיימא. ולעומת זאת קשר שמוכח מעצם קשירתו שהוא מיועד להמון זמן, אז החיוב בו תלוי בכוונה. זאת אומרת שאם אדם קושר קשר כזה אך מכוון לפותחו באותו יום - זה קשר של אומן שאינו של קיימא. ואם אדם קושר קשר כזה ובאמת אינו מתכוין לפותחו לעולם - זה הקשר שחייב עליו מדאורייתא שהוא גם של אומן וגם של קיימא.

7. וכן הגר"ש טל ביאר באותו כיוון.

8. ויש להעיר לגבי מלאכת רושם שמדברי הרמב"ם נראה שגם אם מצייר על הכותל ציור חסר חשיבות יהיה חייב, למרות שבפירוש המשנה כתב שאין הלכה כר' יוסי. ויש ממפרשי הרמב"ם שתירצו שאין הלכה כמו ר' יוסי שרושם הוא אב מלאכה אך כולי עלמא מודו שזה אסור (משום תולדה). והרב רועי כהן אומר שעל ציור שאינו אומנותי לכאורה יהיה פטור. ודין זה צריך ביאור.

ד. סנדל

אומרת הגמרא (שבת קיב ע"א):

"ורצועות מנעל וסנדל. איתמר: התיר רצועות מנעל וסנדל, תני חדא: חייב חטאת, ותניא אידך: פטור אבל אסור, ותניא אידך מותר לכתחילה. קשיא מנעל אמנעל, קשיא סנדל אסנדל! - מנעל אמנעל לא קשיא, הא דקתני חייב חטאת - בדאושכפי, פטור אבל אסור - בדרבנן, מותר לכתחלה - בדבני מחוזא. סנדל אסנדל לא קשיא; הא דקתני חייב חטאת - בדטייעי, דקטרי אושכפי, פטור אבל אסור - בדחומרתא דקטרי אינהו, מותר לכתחילה - בסנדל דנפקי ביה בי תרי, כדרב יהודה. דרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא הוה ליה ההוא זוגא דסנדלי, זמנין דנפיק ביה איהו, זימנין נפיק ביה ינוקיה. אתא לקמיה דאביי, אמר ליה: כהאי גונא מאי? אמר ליה: חייב חטאת. אמר ליה: השתא פטור אבל אסור קא קשיא לי, חייב חטאת קאמרת לי? - מאי טעמא? - אמר ליה: משום דבחול נמי, זימנין נפיקנא ביה אנא, זימנין נפיק ביה ינוקא. - אמר ליה: אי הכי - מותר לכתחילה."

ולהבנת הגמרא, יש להבין את צורת הסנדל. הר"ף תיאר בשני מקומות את הסנדל המדובר. גם בסוגיין, וגם בדיני חליצה במס' יבמות. וז"ל (רי"ף שבת מא ע"ב) "ורצועות מנעל וכו': ... וסנדל אסנדל לא קשיא הא דתני חייב חטאת בדטייעי דקטרי אושכפי דהוא נמי קשר של קיימא כגון האי נמי דקרו ליה השתא תאסמה דעביד ליה לפי מדת איסתויר' דכרעיה וקטר ליה קיטרא מעלייתא ואם התירן בשבת חייב חטאת ו ר ז ת ש ר ש ז ר ז ר ו ר ו ז ז ז ר ר ר ז ת ש ר ז ש ר ז ז (יש גרסאות שכותבות 'וכי בעי מתיר') והאי דקתני מותר לכתחלה כסנדל דנפקי ביה בתרי דזמנין דנפיק ביה האי ומרווח ליה וזמנין דנפיק ביה האי ומעיק ליה והאי לאו קשר של קיימא הוא ולפיכך מותר לכתחלה."

ולענין חליצה (רי"ף יבמות לב ע"ב): "אמר רב אי לאו דחזיתיה לחביבי דחלץ בסנדלא דאית ליה שנאצי אנן לא הוה חליצנא אלא בסנדלא דטייעא מ"ט משום דמיהדק טפי והאי דידן אף ע"ג דאית ביה חומרתא קטרינן ביה מיתנא כי היכי דתיהוי חליצה מעלייתא ז ר ז ר ז ר ת ו ר ז ר ו ר ר ר "ר ז ש ז ו ז ש ז ו ר

סנדל מתקופת בר כוכבא

בשני המקומות מתאר לנו הר"ף את הסנדל כמתואר בתמונה. בו היה קשר אחד של קיימא שקושרים בו את הרצועות לגוף הסנדל⁹, והסנדל נצמד לרגל על ידי לולאה זחיחה הנעה לאורך הרצועות, עד שהנעל מתהדקת לרגל. ונראה לעניות דעתי שהקשר שחייב עליו חטאת זה הקשר שעושה האומן, המחבר את הרצועות לסוליה. שכן הוא גם של אומן וגם של קיימא. והקשר שאסור לעשות זה במקרא שאדם עושה חומרתא לעצמו. שכן זה קשר של קיימא אך לא של אומן. והקשר שמותר לכתחילה זה בסנדל של שני אנשים בו צריך לנתק את הקשר שמחבר את הרצועות לסוליה ולקרבו או להרחיקו לפי מידת רגלו של האדם השני, וכיון שהוא אינו של קיימא ושהדיוט עושה אותו - מותר לכתחילה. ואין להקשות מיבמות שם נראה שגם את החומרתא האומן עושה, שכן בגמרא דידן הגמרא מדגישה ואומר שיהיה פטור דוקא בחומרתא דקטרי אינהו - שקושר הוא עצמו, ולא שהאומן קושר לו.

ועוד יש להעיר שלכאורה קשה ממה שהר"ף אומר והיכי דמי חומרתא וכו' ומתאר שם שהיה קושר קשר נוסף מחוץ החומרתא. ואם נאמר שבא לתאר את הקשר שאסור לקשור, לכאורה יהיה קשה, כיון שהקשר המתואר ודאי אינו של קיימא כיון שחייבים לקושרו ולהתירו בכל פעם שנועל הסנדל. ואולי אפשר לומר

9. במקורות שחקרו את הסנדל מצויין שקשר זה היה מכוסה עם ריפוד דק.

שלא בא לתאר את הקשר שחייב עליו אלא את אופן השימוש בחומרתא שקושר לעצמו. ובאמת היה קושר לעצמו לולאה על הרצועות בקשר של קיימא, וכדי שהלולאה תהיה יעילה, בשעת קשירת הסנדל לרגל היה קושר עליה קשר זמני נוסף כדי להדקה יפה. ועל הקשר של הלולאה עצמה יהיה פטור אבל אסור, אך על הקשר שקושר על הלולאה נראה שלא יהיה חייב כל כיון שאינו של קיימא¹⁰.

ובדברי רבינו חננאל לכאורה יש דוחק לומר כדברינו. במה שכותב לגבי סנדל דנפקי בי תרי וז"ל: "וסנדל המוכן לשנים דחומרא דכד בעי האי למסיימיה מרווח ליה וכד בעי אחרנא למסיימיה קמיט ליה ודאי הני לא קטרי קשר של קיימא מעיקרא דניח ליה להתירו ונייח ליה נמי לאידך להתירו הלכך לכתחלה [שרי]". עכ"ל. ונראה שאומר שהקשר אותו מותר לפתוח לכתחיל הוא הקשר של החומרתא. שאומר סנדל המוכן לשנים בדחומרא, ולא כדברינו שהעמדנו בקשר של הרצועות לסוליה. ונראה לענ"ד לומר שכל כוונתו שאומר דחומרא היא לאפוקי מסנדל של שנצין שהיה שונה במהותו מסנדל דחומרא, שסנדל זה היה בנוי מסוליה שבצדדיה טבעות, ודרך הטבעות משחילים שרוך שאיתו מצמידים את הסנדל לרגל וקושרים. וסנדל זה מובא במשניות בטהרות וכן בסוגיה ביבמות. ואם כן, גם רבינו חננאל מדבר על הקשר של הרצועות לסנדל שאותו קושרים ומתירים תדיר. ולכן מותר לכתחילה.

ולדעת רש"י שמבאר שהתנאי היחיד לחיוב הוא שיהיה של קיימא, מובן מהו הקשר שחייב עליו חטאת - זה הקשר של האושכף שנעשה לעולם, והקשר שמותר לכתחילה זה אותו קשר בסנדל של שניים שקושרים ומתירים אותו כל יום (שליטתו כדי להתיר לכתחילה צריך לפתוח בו ביום), והקשר שפטור אבל אסור צריך להיות קשר שנקשר לזמן מרובה אך לא לעולם. ולכאורה מדובר בקשר החומרתא שקושר לעצמו, ויש לומר [שלא כמו שביארנו ברי"ף] שבמקרה שקושר לעצמו היא לא מחזיקה מעמד לעולם, ואחר תקופה צריך לקושרה שוב. ואפשר לומר עוד, שמדובר בקשר הזמני שקושר על החומרתא [בחומרתא שקושר לעצמו, שאמרנו שכיון שעשה את החומרתא בעצמו כנראה שהיו מחזקים אותה עם קשר נוסף] ולפעמים קשר זה היה מתקיים לשבוע או חודש.

10. ולמרות שעדיין יש קצת דוחק בלשון כיון שכתוב 'בחומרתא' ומשמע שהדין מדבר על קשר של חומרתא, ולא על קשר החומרתא עצמו.

ה. מעשה דרב יהודה

כאשר הגמרא מביאה את דין סנדל של שניים שמותר לכתחילה מביאה הגמרא מעשה, כדלהלן: "...מותר לכתחילה - בסנדל דנפקי ביה בי תרי, כדרב יהודה. דרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא הוה ליה ההוא זוגא דסנדלי, זמנין דנפיק ביה איהו, זימנין נפיק ביה ינוקיה. אתא לקמיה דאביי, אמר ליה: כהאי גונא מאי? אמר ליה: חייב חטאת. אמר ליה: השתא פטור אבל אסור קא קשיא לי, חייב חטאת קאמרת לי? - מאי טעמא? - אמר ליה: משום דבחול נמי, זימנין נפיקנא ביה אנא, זימנין נפיק ביה ינוקא. - אמר ליה: אי הכי - מותר לכתחילה." עכ"ל הגמרא. ובמעשה נראה שרב יהודה בא עם סנדל של שני אנשים לשאול אם מותר לפתוח את הקשר, בתחילה אביי אמר לו שחייב חטאת, ורב יהודה תמה שהוא הסתפק אם מותר לכתחילה או אסור מדרבנן. ואחר שהסביר לאביי שזה סנדל של שניים אביי הסכים איתו שמותר לכתחילה.

ולכאורה ממעשה זה יש להקשות על שיטת הרי"ף, שבדעת הרי"ף ראינו שישנם שני תנאים כדי לחייב חטאת, גם קשר של אומן וגם קשר של קיימא. ונראה שאביי שינה את דעתו ממצב שחשב שחייב חטאת למצב שמותר לכתחילה למרות שבפועל נראה שרב יהודה הוריד רק תנאי חיוב אחד (שזה אינו של קיימא) ולכאורה לדעת הרי"ף קשר זה צריך להיות אסור מדרבנן ולא מותר לכתחילה! ולכאורה אפשר לומר שכאשר בא לפני אביי, הראה לו את הסנדל ושאל אותו: מותר לי לפרק את הסנדל ולתת לבני? (והקשר הראשי אותו עומד רב יהודה להתיר מוסתר ע"י שכבת ריפוד דקה) וכיון שאביי רואה מולו סנדל רגיל ואינו יודע שהוא של שניים מבחינתו מדובר בקשר של אושכפי - ולכן אומר חייב חטאת. אומר לו רב יהודה - למה חייב חטאת? אני הסתפקתי אם פטור אבל אסור¹¹. ומסביר לו כי הקשר הראשי אינו של אושכפי אלא הוא בעצמו פותח ומתיר אותו פעם לו ופעם לבנו. וכיון שביטל את שני הפרמטרים המחייבים חטאת לדעת הרי"ף - גם לדידה - מותר לכתחילה.

והרב ישורון תירץ בתירוץ יותר פשוט, שאין כלל הכרח לומר שהוא הראה לו את הסנדל, ואדרבה, מעצם הקושיה נראה שבאמת לא הראה לו את הסנדל, אלא שאל אותו באופן תיאורטי. וכיון שאביי כלל לא ראה את הסנדל, מובן למה בתחילה חשב שזה חייב חטאת, ואחר ההסבר אמר שמותר לכתחילה.

11. אמנם אריכות הדיון קצת לא מתיישבת עם ההסבר.